

Å forsvare et åpent, liberalt samfunn

Notatet er en utvidet versjon av innledning på Civitas frokostmøte 13.05.16: "Hvordan forsvare det åpne, liberale samfunn?"

Når spørsmålet er hvordan vi skal forsvare et åpent og liberalt samfunn, forutsetter det en nærmere forståelse av hva vi skal forsvare, hvorfor vi skal forsvare det og hva vi skal forsvare det mot. Før vi griper til en kur, bør vi forsøke å stille noenlunde riktig diagnose.

Hva er det liberale demokratiet?

Det liberale demokratiet lider ikke under noen illusjon om at friksjonsfritt paradisi på jord noen sinne kan realiseres. Det forutsetter at ethvert samfunn vil inneholde individer og grupper med motstridende verdier og interesser – herunder også illiberale verdier og interesser – som alle forsøker å definere og styre samfunnsutviklingen. Kjernen i det liberale demokratiet er et sett regler som muliggjør at disse motsetningene kan utspille seg på et fredelig vis.

Grunnpilarene er rettsstaten, at staten har voldsmonopol og at styresmaktene må stå til svars for borgerne. Friheten kan eksistere bare der det finnes institusjoner som håndhever lover. Det kreves derfor en sterk stat. Videre defineres et ukrenkelig frihetsrom for alle borgere, og statens makt skal begrense seg til hva borgerne kan anerkjenne mens de fortsatt betrakter seg som frie og likeverdige. Friheten skal sikres gjennom grunnleggende rettigheter som ikke noe fellesskap, for eksempel et demokratisk flertall, kan sette til side. Majoritetsviljen er, når alt kommer til alt, bare én konsepsjon av det gode, og det liberale demokratiet er verdipluralistisk. Majoritetsviljen kan derfor ikke legitimt sette seg over individuelle rettigheter. Beskyttelse av individers rettigheter mot krenkelser fra andre individer, grupper og staten selv utgjør kjernen i statens eksistensberettigelse.

Liberalismens grunntanke er at individer og grupper i hovedsak må få leve livene sine i samsvar de oppfatningene de har om hva som gir livet verdi og mening. Statens hovedoppgave er derfor å sikre deres mulighet til å kunne velge å leve ett slags liv snarere enn et annet.

Det liberale demokratiets styrke er en *beholder* eller en *ramme*. Dets verdier er en slags metaverdier, noen overordnede prinsipper som tillater et mangfold av levevis. I utgangspunktet foreskriver ikke det liberale demokratiet noen form for selvrealisering som bedre enn andre, men det forutsettes noen minstenormer for personlig frihet som må finnes i ethvert samfunn som skal kunne kalles anstendig.

Velfungerende stater forutsetter at borgerne i det minste et stykke på vei deler en identitet, at de oppfatter seg selv som deler av en enhet og at de har noen felles mål. Et slikt fellesskap kan baseres på forestillingen om en felles etnisitet eller religiøsitet, men et slikt fundament vil nettopp være i strid med den liberale universalismen. Slike løsninger er også lite holdbare i samfunn som er blitt så pluralistiske som vårt. Det må med andre ord være verdier som overskrider etnisitet og religiøs tilhørighet. Da vil jeg si at det liberale demokratiets verdier er den beste kandidaten vi har. Og så må et mangfold av mer spesifikke verdier sameksistere innenfor den rammen.

Hvorfor trenger det et forsvar?

Har det noensinne vært en tid, etter at den liberale demokratiet meldte sin ankomst på det politiske kartet, hvor det ikke har behøvd et forsvar? Det har det jo ikke. Tilhengere av det liberale demokratiet har hatt en tendens til å ta det for gitt, til å mene at det er selvinnløsende at det er det beste – eller minst dårlige – av alle styreformer. Men det har aldri vært selvinnløsende for alle dem som ikke deler denne oppfatningen. Det er for eksempel ikke opplagt for Viktor Orbán, som har fastslått at Ungarn har tatt farvel med det liberale demokratiet som styreform. Det er heller ikke opplagt for Vladimir Putin eller Xi Jinping. Det handler om en type hybridregimer hvor en illiberal politikk har støtte av et solid flertall i befolkningen. Illiberale demokratier, om man vil.

Tanken bak spørsmålsstillingen er nok at det liberale demokratiet har større behov for et forsvar nå enn tidligere. Mange snakker om at vi er inne i en demokratisk resesjon på kloden. Freedom House har vist en nedgang gjennom en tiårsperiode nå. Til det er det en del å bemerke. (1) Selv om det skulle ha vært en tilbakegang siden 2006, er det vanskelig å vite om dette er et midlertidig fenomen eller begynnelsen på en dypere trend. (2) Vi bør ikke overvurdere resesjonens omfang: Den globale scoren i 2015 lå fortsatt over scoren fra år 2000, og det er en ganske beskjeden tilbakegang siden 2006. (3) Hvis vi ser på andre demokratiindekser, som Economist Intelligence Unit, Polity og Bertelsmann, viser de mindre resesjon eller ingen resesjon overhodet det siste tiåret. (4) Når vi ser på hvor turbulent det har vært med særlig finanskrisen, er det kanskje heller overraskende at det ikke har vært en sterkere resesjon. (5) Og kanskje vel så viktig: I målinger av støtten til det liberale demokratiet hos folk rundt omkring på kloden, finner vi at den ikke har minsket overhodet. Individualiseringen fortsetter å spre seg gjennom verden, og det er sterkere krav om frihet. Globaliseringen er en større fare for de illiberale enn for de liberale regimene.

Hvorfor er det da så mye pessimisme på det liberale demokratiets vegne i dag? Pessimismen er kanskje mest uttrykk for en skuffet optimisme snarere enn å være en nøktern vurdering. På 1990-tallet syntes pilene å peke like inn i himmelen. Tilhengere av det liberale demokratiet var i overkant naive i tiltroen til at denne styreformen ville vinne frem nesten av seg selv, simpelthen fordi det er den beste styreformen. Så var det ikke så enkelt. Sammenbruddet til autoritære regimer førte ikke nødvendigvis til at liberale demokratier nærmest spontant lot seg danne. Kanskje det heller var slik at de mest åpenbare kandidatene til å bli et liberalt demokrati ble realisert frem til årtusenskiftet, og at vi bør ha mer moderate forventninger til at nye liberale demokratier dannes og blir stabile fremover. Kanskje det mest overraskende er at så mange liberale demokratier har vist seg å være så stabile, etter en så rask vekst som den vi så i annen halvdel av forrige århundre.

Illiberale stater forsøker å destabilisere de liberale. Putin støtter franske Front National og tyske Pegida økonomisk. Både Russland og Kina har etablert egne mediekkanaler i en rekke land for å bruke

myk makt for hva den er verdt. De store, illiberale regimene er blitt mer internasjonalt orientert. Det sammenfaller dessverre med at USA og EU ser ut til å ha redusert sitt ambisjonsnivå for å fremme det liberale demokratiet internasjonalt. Gjennomføringen av kampen mot terror, og de åpenbare menneskerettighetsbruddene som har funnet sted, har også gjort det vanskeligere for USA og dets allierte å snakke med autoritet om menneskerettigheter.

Kanskje vi kan si at det liberale demokratiet har mistet noe av sin selvfølgelighet, og er blitt noe som i større utstrekning må kjempes for. Det har ikke et like overveldende idémessig hegemoni som det hadde for 10-20 år siden, men det har fortsatt den soleklart sterkeste legitimiteten. Francis Fukuyama er bekymret for at en uttynning av middelklassen kan komme til å finne sted, siden middelklassen er det liberale demokratiets grunnfjell. Den globale middelklassen er doblet fra 400 millioner til snau 800 millioner siden årtusenskiftet, og selv om det er grunner til å tro at en teknologidrevet økonomisk utvikling fører til voksende ulikheter og en minskende middelklasse, er det ikke grunn til noen panikk med det første.

Det er ikke så mye som tyder på at de autoritære regimene eller hybridregimene vil vise seg å være mer stabile enn de liberale demokratiene, snarere tvert imot. Jeg er ikke spesielt engstelig for at det liberale demokratiet står foran undergangen i Norge eller globalt. Men det er selvsagt viktig at de liberale demokratiene samarbeider, og der kan det jo ligge et argument for at Norge bør få enda sterkere tilknytning til EU.

Mot hva trenger det et forsvar?

På dette spørsmålet er det ikke noen mangel på svar, som spenner fra terror til parallellsamfunn, multikulturalisme, migrasjon, nasjonalisme, populisme, middelklassens uttynning, ulikhet etc.

Hvis vi med parallellsamfunn mener lukkede, sosiale enheter med egne institusjoner og til og med eget lovverk og ordensmakt, er det selvsagt uakseptabelt. Det liberale demokratiet er uforenlig med at det finnes områder der ordensmakten ikke vil gå inn fordi det oppfattes som for risikofylt. I hvilken grad slike områder finnes i ulike land, er et empirisk spørsmål som jeg ikke skal drøfte her, men at det er et reelt fenomen i noen større byer i for eksempel Belgia, Frankrike, Storbritannia og Sverige, synes å være veldokumentert. Vi har ikke dette i Norge, og vi skal heller ikke la noe slikt utvikle seg. Hvis vi derimot mener at folk slutter seg sammen i grupper med verdier og oppfatninger som skiller dem fra andre grupper, er det helt greit såfremt de grunnleggende spillereglene i det liberale demokratiet respekteres. Vi må ikke gå amok i vår integreringsiver.

Noen oppfatter multikulturalismen som en trussel mot det liberale demokratiet. Hvorvidt det stemmer, avhenger av hva man legger i begrepet. Hvis man simpelthen mener å beskrive ulike kulturers sameksistens i et samfunn, er det åpenbart ikke i strid med det liberale demokratiet. Hvis man bruker uttrykket i en tyngre betydning, hvor det beskriver en ideologi hvor gruppers rettigheter veier tyngre enn individuelle rettigheter, er det like åpenbart en konflikt her. Monokulturalisme er det dårligste svaret på multikulturalisme. Enhver kulturalisme er i sitt vesen i konflikt med den liberale universalismen. Den nasjonalkonservative er mer beslektet med multikulturalisten enn han liker å tro. Når man begynner å snakke om "norske verdier" eller "danske verdier" beveger man uvegerlig i kulturalistisk retning.

Det er ikke innlysende hva som menes med norske verdier. Hvis man med det mener verdier som forfektes av en majoritet av den norske befolkningen, er det verdier som alltid er i bevegelse. Norske verdier i dag skiller seg fra norske verdier for 50 år siden eller 100 eller 200. Disse verdier har alltid vært under press fra unorske verdier, dvs. verdier som ikke forfektes av et flertall i befolkningen. Og det har vært av det gode. Hvis ikke, ville kvinner ikke hatt stemmerett og homofili ville fortsatt vært forbudt ved lov.

Hvis man med "norske verdier" ikke mener annet enn de grunnleggende prinsippene i ethvert liberalt demokrati, er det selvsagt verdier jeg slutter meg til, men jeg ser ikke noe behov for å omtale dem som "norske verdier". Snarere er det liberale verdier med en gyldighet for ethvert anstendig samfunn. Det må være lov å utfordre også disse liberale verdiene. Når Sylvi Listhaug sier (Aftenposten 26.04.16) at det er uakseptabelt at religiøse organisasjoner i Norge inviterer personer som undergraver norske verdier, er jeg simpelthen totalt uenig med henne. Å leve i et liberalt demokrati er å leve med pluralisme, med et mangfold av innbyrdes uforenlige sannheter og verdier. Det klarer vi for det meste forbløffende godt.

Hvis en religion er basert på en bok som sier at det er akseptabelt å banke kone og barn, må det være tillatt for religiøse ledere og andre å påpeke at den hellige skriften sier det. Men det må selvsagt også være tillatt for andre å si at det er en menneskefiendtlig møkkareligion. Alle borgere må også ha rett til å danne seg sine oppfatninger om hva som er god moral, herunder seksualmoral, akseptabel bekledning etc., men det er selvsagt grenser for *hvordan* de har anledning til å gi uttrykk for det. Regjeringen Solberg har hatt noen kuriøse utspill om den enkeltes "rett til ikke å utsettes for ytringer som oppleves krenkende og er sårende", som ikke akkurat vitner om en veldig solid og prinsipiell forståelse av ytringsfriheten. Det finnes ingen slik rett.

Vi bør heller ikke nekte personer med illiberale oppfatninger adgang til landet, slik regjeringen nå utreder muligheten for å gjøre. Ingen sentrale politikere har meg bekjent foreslått at man skal kunne miste statsborgerskapet hvis man taler imot norske verdier. Dog er det ikke klart for meg akkurat hva det innebærer når regjeringen nå sier at ekstremister enklere skal kunne miste statsborgerskapet, og bl.a. knytter det til at de "skader norske vitale interesser".

Det må være adgang til å være motstander av hvordan vi har organisert samfunnet. Det liberale demokratiet er basert på kritikk, på at alle borgere har retten til å uttrykke sitt syn på hvordan samfunnet utvikler seg og på hva som er gunstig eller uholdbart. De illiberale må få tale sin sak.

Det har vært rom for å fremme kompromissløst demokratifiendtlige påstander i Norge tidligere, og attpåtil at demokratiet må bekjempes med vold. Da denne politiske vekkelsen hjemsøkte vårt land, særlig på 1970-tallet, fikk de holde på, og på samme måte må andre grupper med tilsvarende radikale oppfatninger få holde på i dag. Det bør være lov å forherlige terror. Det bør være lov å argumentere for at terror er en akseptabel aksjonsform. Men det går en grense ved klar oppfordring til terrorhandlinger. Selvsagt er det vanskelige gråsoner her.

Personvernet er også under sterkt press, og PST ber om stadig videre fullmakter med henvisning til terrortrusselen. Når terrorangrep finner sted, og det gjør de med ujevne mellomrom, også i vår nærhet, vil mange kreve at myndighetene foretar seg noe. Det er forståelig at folk etterspør mer sikkerhet, og det er forståelig at myndighetene forsøker å imøtekomme ønsket – eller i det minste

skape et inntrykk av at ønsket er imøtekommet. Ofte vil man velge den enkleste og billigste løsningen, nemlig å utvide ordensmaktens fullmakter, særlig hva adgang til overvåkning angår. Selv vil jeg mene at disse fullmaktene allerede er langt mer vidtrekkende enn hva det bør være adgang til. Jeg er veldig positiv til Venstres forslag i Stortinget om å nedsette en personvernkommisjon for justissektoren.

En av de største truslene mot det liberale demokratiet i Norge, er en bred satsing på folkehelse. Det handler om en omsorgsideologi som kontrollerer og normaliserer befolkningen gjennom et stadig mer omfattende apparat. I kjernen til det liberale demokratiet ligger tanken om alle borgeres evne til å gi en form til deres eget liv, men omsorgsregimet fremmer heller tanken om alles utsatthet, om deres tilkortkommenhet overfor en norm som de ikke selv har definert. Trusselen mot det liberale demokratiet er ikke bare ekstremismen, men også "normalismen". Normalismen er ekstremismens bror – eller i det minste dens fetter. Normalitetsrommet krymper, og omsorgsregimet setter borgerne under administrasjon av ekspertsystemer som mener å vite bedre enn borgerne selv hvordan livene deres bør formes. Da blir det i grunnen ingen grenser for statens virkefelt.

Det er én trussel mot det liberale demokratiet som overskygger alle de øvrige, og det er at vi i vår respons på de andre truslene firer på grunnleggende prinsipper eller endog setter dem til side. Trusselen kommer ikke utenfra, men innenfra, særlig i form av en prinsipløs pragmatisme som fortløpende skal håndtere presumptivt presserende problemer. Denne trusselen fremmes ikke minst av vår tids gjennomgående alarmisme. En fare for enhver stat er at den så å si føyer seg etter borgernes frykt. Myndighetene er på vakt når frykten for et fenomen vokser fordi statens legitimitet helt grunnleggende hviler på statens evne til å beskytte borgerne. Staten må derfor gi uttrykk for at den bekjemper det som skaper frykten. Problemet er at dette kan forsterke frykten, idet staten må legitimere sine handlinger ved å henvise til den faren som skaper frykten. Hvilket legger til rette for en ny opptrapping i tiltak.

Det vi først og fremst må gjøre, er å holde hodet kaldt, slik at vi ikke river ned det liberale demokratiet i forsøket på å bevare det.

FORFATTER: Notatet er skrevet av Lars Fredrik H. Svendsen, filosof i Civita.

Civita er en partipolitisk uavhengig tankesmie som gjennom sitt arbeid skal bidra til økt forståelse og oppslutning om liberale verdier og løsninger. Den enkelte publikasjons forfatter(e) står for alle utredninger, konklusjoner og anbefalinger, og disse analysene deles ikke nødvendigvis av andre ansatte, ledelse, styre eller bidragsytere. Skulle feil eller mangler oppdages, ville vi sette stor pris på tilbakemelding, slik at vi kan rette opp eller justere.

Ta kontakt med forfatteren på lars@civita.no eller civita@civita.no.